

AZ „ARCTALAN NEMZEDÉK” (NEO)AVANTGÁRD KORSZAKA

Nem értek az avantgárdhoz, sem annak neo változatához. Soha nem is értettem. Ennek legfőbb oka, hogy személyesen nem voltam, nem lehettem részese egyiknek sem s nem is vettem részt semmilyen szerveződésében. Nem ismerem az avantgárd vagy neoavantgárd életérzés vagy szellemiség saját(os) értelmezői közösséget teremtő erejét és hatását. A klasszikus vagy esztéta modernség legkiválóbb képviselőin nevelkedve, sokáig úgy gondoltam, az avantgárd valami „gyermekbetegség”, amelyen minden alkotónak, pályája kezdetén át kell esnie, hogy azután kialakíthassa a maga egyéni arculatát és írásmódját. A (poszt)modern kori magyar irodalom története azonban szolgál néhány példával arra, hogy írók és költők egész életpályájukat az avantgárd vagy neoavantgárd jegyében formálják meg. E tények és a szakirodalom által feltárt elméleti eredmények birtokában ma már elismerem, hogy az avantgárd ugyanolyan érvényes világ-, művészet- és műfelfogás, mint, mondjuk, a klasszikus vagy esztéta modernség, illetve a posztmodernitás. Lehet szeretni vagy nem szeretni, tudomást sem venni róla vagy indokolatlanul háttérbe szorítani azonban nem lehet(ne), nem szabad(na). Legfeljebb az a tény az elgondolkodtató, hogy az avantgárd vagy a neoavantgárd jegyében fogant, igazán jelentős életművek mennyisége és képviselőik száma a töredékét jelentik a klasszikus vagy esztéta modernség, illetve a posztmodernitás műveinek és híveinek. Mindenesetre tagadhatatlan, hogy mai horizontról nézve, az avantgárd vagy neoavantgárd szellemiség és alkotásmód fontos szerepet játszott a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveinek magyar irodalmi paradigmaváltásában. Jellemzések, az elmondottak miatt, igyekszem a tényekhez ragaszkodni, s legfeljebb végezetül próbálom meg összefoglalni a tények alapján levonható tanulságokat.

I. Tények

(*Arctalan nemzedék*) A hetvenes-nyolcvanas évek fordulójának irodalmi helyzetét máig ható érvényűvel Zalán Tibor jellemezte 1979-es híres-hírhedt röpiratában, melynek címe: *Arctalan nemzedék*.

E nemzedék tagjait, megítélése szerint, az ötvenes években, annak is legfőképp a közepe vagy a vége táján született, pályájuk kezdetén álló fiatal írók alkották, akik arra a felismerésre jutnak, hogy a kortársi líra által kínált példák és utak számukra követhetetlenek, mert, úgymond, „ennek a kornak nincsenek, nem lehetnek – egyelőre – hirtelen fölbukkant üstökösei. Csak lezárt életművei vannak. Nagyok, bezárultak, követhetetlenek. A halál zárta le Jékely, Erdélyi, Sinka, Simon, Kassák, Kormos István, Nagy László, Szilágyi Domokos, Pilinszky János életművét. Zártak, követhetetlenek. A kialakultságban, beállottságban tekintem lezártnak Kányádi Sándor, Weöres Sándor, Illyés Gyula, Juhász Ferenc költészetét. Sőt, a vers abszurdumáig elmerészkedő verstagadó Tandori is eljutott lehetőségei határaiig. Zártak, követhetetlenek.” A helyzetértékelés után a röpirat szerzője, az okokat keresve, többek között azt a következtetést vonja le, hogy „mindez visszavezethető oda is, hogy ennek a fiatal költőgenerációnak nincs ideológiusa. Nem termelte ki magának – nem termelődött ki a számára. Ebben is a legvédtelenebb »nemzedék« az eddig ismertek közül. Nincs, aki számba véve az erőviszonyait, kiszámítaná, meghatározná az origó lehetséges, hozzávetőlegesen a legpontosabb helyét; azaz: esztétikai-ideológiai koordinátákhoz juttatná őket; azaz: nemcsak helyzetüket tisztázná és adná tudtul, hanem lehetséges irányukhoz adatokkal is szolgálna; bemérné számukra a pályát.” (Az Életünkben megjelent helyzetértékelés nyomán azután széles körű vita bontakozik ki az ÉS, a Mozgó Világ, a Kritika és a Kortárs hasábjain, melynek anyagát a JAK-füzetek első darabja adja közre *FASÍRT avagy viták a „fiatal irodalomról”* címmel, 1982-ben.)

A Zalán Tibor által elmondottakkal cseng össze az 1959-es születésű Márton László visszaemlékezése, amely szintén a kapcsolódási pontok hiányát emeli ki ebben az időszakban: „Az én nemzedéki élményem a légüres tér és a bezártság érzése volt – nyilatkozta 1989 novemberében –, ami nemigen kedvez a nemzedéki csoportosulásoknak, függetlenül attól, hogy vannak-e nemzedékek vagy nin-

csenek. Néhány érintkezési pontot mindenesetre megemlítenék. Szerintem egy nemzedék formálódásában eleinte mindig az idősebbek közvetlen hatása a döntő. A velem egyívásúak számára az idősebb írók és költők egyszerűen nem voltak hozzáférhetők. Természetesen ki-ki leróhatta tiszteletköreit (persze azt is csak ólomcipőben), de nem volt közös nyelv.[...] Emlékszem, mennyire elképedtem, amikor először kezembe vettem a *Kortársat* (az 1973-as márciusi szám volt), és abban Illyés-verseket találtam, amiből arra kellett következtetnem, hogy Illyés még él. De nemcsak vele kapcsolatban éreztem ezt: nagyon sokáig nem tudtam szabadulni attól az érzéstől, hogy egy író, költő, gondolkodó vagy teljesen ismeretlen, vagy már nem él.”

(*Jelenlét*) A szintén 1959-es születésű Petőcz András éppen a zaláni röpirat megjelenésének évében kezdi meg egyetemi tanulmányait a budapesti bölcsészkaron, s ez évtől jelennek meg első irodalmi publikációi is. 1980-ban a kari jegyzetbolt leselejtezett kiadványai között akad rá az 1972-ben, Sárándi József által alapított egyetemi irodalmi kiadvány, a *Jelenlét* utolsó, dupla számára, benne a régi *Mozgó Világ* szerzőinek, Fábri Péternek, Györe Balázsnak, Kulin Ferencnek, Mányoki Endrének, Szilágyi Ákosnak, Szkárosi Endrének az írásaira. Társaival együtt a periodika folytatását határozza el. Az első lapszámban kényszerű és kényszeredett interjút készít a patronusként melléjük kirendelt oktatóval, Király Istvánnal, de a professzor által példaként eléjük állított Nagy Lászlótól tudatosan a versek „értetlenségét” védelmébe vevő és a fokozottabb olvasói aktivitást hiányoló költői vallomást idézi, közvetlen hitvallásként a lapindítás dilemmáiról beszámoló szerkesztőségi eszmecsere érveit ismerteti, közvetett ars poeticaként pedig Kassák Lajos „új irodalomról” szóló, A Tett-beli tizenkét pontját közli. A második számban (a folytonosságot hangsúlyozó 9-es számozással), mintegy a Király István-interjú ellenpontjaként, a Bujdosó Alppárral folytatott beszélgetés szövegét közli.

Ez utóbbiban a Magyar Műhely szerkesztője többek között azt állítja: „Itt rögtön le szeretném szögezni, hogy nem hiszem, hogy a magyar irodalom esetében beszélni lehetne »legfőbb irányról« vagy uralkodó irányról. A magyar irodalom pluralisztikus volt, ma is az. Talán a befogadás volt csupán az, ami néhány irányzatot »önkéntesen« a margóra szorított (példaként Kassákot is említhetném), de ez nem jelenti azt, hogy a margóra szorult alkotók, művészek, irányzatok művészi

szempontból »kevesebbek« lennének, mint az elfogadott, népszerűbb alkotók, irányzatok. Lehet, hogy sokan megharagszanak érte, amit mondok, de a magyar irodalmi ízlés, elvárás erősen megbicsaklott. Megbicsaklott, mert elveszítette azt a képességét, hogy irodalmi pluralitásban tudjon gondolkodni. Megbicsaklott azért is, mert a magyar irodalommal szemben kialakult a társadalmi elvárások sűrű hálózata, magyarul: feladatává vált a beleszólás a társadalmi átalakulásba, társadalmi kérdésekbe. Sokáig lépéshátrányban volt a nyugat-európai irodalommal szemben, aminek oka talán kevésbé a nyelvi elszigetelés, inkább a társadalmi lemaradás volt. Nem hiszem azonban, hogy a művészetek számára kötelező lenne a beleszólás a társadalmi kérdésekbe. [...] Természetesen nem »gyökértelen« amit művelek, szerintem belehelyezkedik egy Kassák-Tamkó-Szentkuthy-Weöres vonalba. Ha csak a vizualitást vesszük alapul: Kassáknak, Tamkónak, Weöresnek, Tandorinak van egy sereg vizuális munkája, de még Pilinszky és a prózaíró Mészöly esetében is felmerülhet a kérdés, műve egy írott rajz vagy egy rajzolt írás? Más kérdés, hogy a vizualitás nem a papíron, hanem a tudatban jelenik meg.”

Egyébként a *Jelenlét*nek, nyilván nem véletlenül, éppen ez a 9-es száma adja közre Petőcznek a megmerevedett és elzárkózó folyóiratszerkesztési gyakorlatot támadó, nagy felhőrdülést keltő, *Bocsánat* című nyílt levelét. A lap főszerkesztője ebben így fogalmaz: „Nem haragszom Rátok. Ti se haragudjatok rám. Hajnóczy Péter sem haragszik Rátok. Ő már különösen nem, hiszen »megérhette«, hogy Ti írjátok Róla a nekrológot. Spiró György sem haragszik Rátok, bár ő tud néhány sztorit Rólatok (*Mozgó Világ*, 1980/1). József Attila már régen nem haragszik Rátok. Ő különben is »más tészta«. De *napjainkban* már tényleg senki nem haragszik Rátok. Annyi dolgotok van, rengetegen írnak, ezt mind-mind szelektálni... képtelenség. Közben még arra is kell ügyelnetek, hogy – adok-veszek alapon – kollegátok életművének gyarapodásánál bábák legyetek. Ez a legfontosabb. Békésen elüldögéltek a pihepuhapárnás fotelban, és tudjátok: nagyon kevés a fórum, Ti is nagyon kevesen vagytok, éppen ezért nagy szükség van Rátok, és Nektek nincs arra szükségetek, hogy Rajtatok kívül ebben az (irodalmi) életben valakinek *másra* is szüksége legyen. Kasztszellem. Kasztellentétek. Kasztösszetartás. Ti tudjátok a legjobban: legszebb víz az állóvíz. Nem baj, ha nincsenek világhíres »irodalmi fenegyerekek«. Nem baj, hogy nem itt él(t) Corso, Ginsberg, Cummings, Tzara, Marinetti. Nincs erotikus költé-

szet, nincs obszcén költészet, nincs polgárpukkasztó költészet, nincs dada, nincs neodada, nincs vizuális költészet, nincs fonetikus[?] költészet, nincs neo, nincs poszt, nincs ultra, nincs anti, nincs nincs, nincs. Csak Ti vagytok. Jó érzés lesz évek múlva sopánkodni: társadalmi lemaradás, nyelvi elszigeteltség, stb. És jó érzés lesz hozzáténetek: azért mi megmutattuk! Csakhát! Nem vették észre! Jó érzés lesz? Már Nektek sem lesz az. Utódaitoknak pláne. Nem baj. Lassan kipállik a seggetek az üldögélésben. Nem baj. A levegő már elég dohos – mondjuk ki végre – bűdös. Nem baj. Legfeljebb megfulladunk.”

A vitairat hangvétele (dühe) jól tükrözi, hogy a hetvenes-nyolcvanas évek fordulójának ifjú alkotói azt több-kevesebb bizonyossággal tudják, hogy mi és kik ellen, azt egyelőre kevésbé, hogy minek az érdekében és főként miképpen kell(ene) fellépniük. Körükben elemi erővel tör felszínre a folyamatok alakításában való részvételnek a vágya, s azzal párhuzamosan megkezdődik a jelen levés és a meglévőtől való elkülönöződés területeinek és eszközeinek a feltérképezése és kipróbálása. Egymást érik a legkülönfélébb kezdeményezések, rendezvények, spontán megmozdulások; egyre-másra alakulnak alkotókörök, csoportosulások, szerveződések. Ezek közös jellemzője az adottal való szembehelyezkedés, a különbözőségi igénybejelentése és demonstrálása. *Másság, jelenlét, elkülönöződés* tehát; egy új nyelvi magatartás megteremtéséhez keresik a vállalható és követhető orientációs pontokat, az orientáló személyiségeket és az alkotótársakat. Orientálódásuk során segítséget, mint látható, a jelen kori magyar(országi) irodalmi élettől és azok képviselőitől nemigen remélhetnek, ezért fordulnak a hazai avantgárd hagyomány kiemelkedő képviselőihez, leginkább Kassák Lajos aktivizmusához és expresszionizmusához vagy Tamkó Sirató Károly glogoizmusához és dimenzionizmusához, s ezért keresik a kapcsolatot a párizsi Magyar Műhely triászával, Bujdosó Alpárral, Nagy Pállal, Papp Tiborral és az akkoriban általuk képviselt vizuális és akusztikus költészettel.

(*Antológiák kora*) A Jelenlétet egyre népesebb és tekintélyesebb alkotógárda veszi körül. Kétheti rendszerességgel működő alkotókörük vagy vitaestjeik egyre több fiatal számára jelentenek vonzó szellemi műhelyt; vonzáskörükben egyre több laza társulás bontakozik ki. Kapcsolatba kerülnek a Szent-Iványi István vezette egyetemi politikai körrel s a Kardos Tiborc által vezetett amatőr művészeti-színházi együttessel. Az utóbbinak köszönhető, hogy 1983. május 23-án,

Jelenlét Rövű címmel nagyszabású rendezvényt tartanak az Egyetemi Színpadon, amelyet egy bemutatósorozat nyitányának képzelnek el. A kavalkádszerű műsorban Filip Tamás, Gáspár Katalin, Kardos Tiborc, Kukorely Endre, Martin Ferenc, Márton László, Nagy Attila, Petőcz András, Sükösd Miklós és Szabó János művei hangoznak el, s – a korabeli plakát tanúsága szerint – „görlök és bó(jók)”, szám szerint huszonötön is fellépnek rajta. Az írásvetítővel fehér vászonra vetített vizuális költeményekkel, transzparenszekkel, petárdákkal kísért és kánkánal fűszerezett bemutatót megismétlik az Írószövetség előadótermében és a Fiala Művészek Klubjában is. Az utolsó lapszámban az induló hétszázal szemben már kétezer példányban jelenik meg, fővárosi és vidéki könyvesboltokba is eljut, a szerzői és szerkesztői gárda országosan is ismertté válik.

Időközben, 1980 októberében a Fiala Írók József Attila Köre tanácskozást szervez Szentendrén a fiatal irodalom és a fiatal írók helyzetéről. A tanácskozás végén – Lezsák Sándor és Zalán Tibor szövegezésében – határozati javaslatokat fogadnak el. 1982-ben, a JAK-füzetek sorozat második darabjaként – Kulcsár Szabó Ernő és Zalán Tibor szerkesztésében – lát napvilágot a nemzedék reprezentatív költészeti antológiája, a *Ver(s)ziók. Formák és kísérletek a legújabb magyar lírában*.

Az antológia jelentőségét Zalán évekkel később is az együttes korosztályi fellépésben és egy másfajta művészi alkotásmód bemutatásában jelöli meg. „Én a *Ver(s)ziókat* nagyon fontosnak tartom – mondja egy 1988-as visszaemlékezésében –, a helyi értéke egészen biztosan sokkal fontosabb, mint maga a könyv. Sikerült – nagy mennyiségben, Magyarországon először – kinyomtatni egy csomó vizuális dolgot, érdekes és érdes szöveget. Sokan ebből tudták meg, főleg a legfiatalabbak, hogyan lehet másképpen formálni a verset, hogy más lehetőségek is adóttak a számunkra, nemcsak olyanok, amilyenek az Új Írásban vagy éppen a Kortársban megmutatódnak nekik. A *Ver(s)ziók* tehát nem elsősorban esztétikai értékeivel tűnik ki (noha nem-költő alig van szerzői között, s ennek a korosztálynak az azóta vezető egyéniségei szinte kivétel nélkül mind jelen vannak benne!), a *Ver(s)ziók*nak a *jelenségértéke* fontos alapvetően.”

A kultúrpolitika ezt követően mindenestre jó egy évre leállítatja a *JAK-füzetek* kiadását. Ennek ellenére 1983-tól kétheti rendszerességgel zajlanak a Múzeum Kávéházban, az Astoriában és a Corsóban az „irodalmi szalon” felolvasásai. Májusban a *Tér/Kép/Vers* csoport tagjai – Bíró József,

Endrődi Szabó Ernő, Géczi János, Hegyeshalmi László, Petőcz András, Péntek Imre, Székely Ákos, Török László és Zalán Tibor – kiállítást rendeznek. A következő év májusában a „szalon” állandó résztvevői – Abody Rita, Garaczi László, Hekerle László, Kukorelly Endre, Márton László, Németh Gábor és Pál Ferenc – a Múzeum Kávéházban megalkítják a Rainer Mária Társaságot.

Ebben az időszakban, a *Ver/s/ziók* mellett még további két antológia lát napvilágot. Az első az egyetem közművelődési titkárságának támogatásával, *Állóháború* címmel, 1983-ban jelenik meg. A jogi és a bölcsészkar ifjú alkotóinak műveiből összeállított kötetben a „jelenléteseket” Kukorelly Endre, Márton László, Petőcz András, Szabó János és Turczy István képviseli. A másik antológia a JAK-füzetek sorozatában, 1986-ban megjelenő „kováts!” – *jelenlét-revü*, amely Garaczi László, Kukorelly Endre, Márton László, Petőcz András és Sziládi Zoltán verseit, valamint Hekerle Lászlónak a nemzedék helyzetét elemző, bevezető tanulmányát tartalmazza.

Hekerle dolgozata annak indokát is megadja, hogy miért is fontosak a „Nagy László utáni költészet” antológiái: „A hetvenes évek közepétől lezajlott jelentős változásokat csak az anyag sokoldalú elsajátításával lehet napvilágra hozni. A témáról szóló tanulmányok mellett elengedhetetlenül szükségesnek látom a korszakot feldolgozó, különböző szempontú antológiák megjelenését. Elméleti alapo zású, de akár »végletesen« szubjektív gyűjteményekre gondolok. Egy ilyen módszerű és szellemű feldolgozás a megmutató negatív, tisztázatlan költészeti jelenségeket is *dinamikus* rendszerben mutathatná meg. Látható és értékelhető lenne az a kitörni kész, *másféle* lírai személyesség, formakultúra, ami egyelőre így-úgy körülírható, rokonszenves vagy éppen taszító *valamiként* tátog az egybemosott, szigorúan rendbeszedett versfolyamban. Látni lehetne, hogy itt új generációk, áramlatok *is* feszülnek, artikulált beszédre készen.”

(Meg kell jegyezni, hogy 1987-ben, Fráter Zoltán és Petőcz András szerkesztésében készen áll még egy, a nemzedék experimentális és vizuális költészeti munkáit tartalmazó reprezentatív antológia, a *Medium-Art* anyaga is, de annak megjelenése csak 1990-ben valósulhat meg, amikor már értelem szerűen nem tölti, nem töltheti be a neki szánt szerepet. Viszont ebben az évben, ugyancsak Fráter és Petőcz szerkesztésében, ha szűk körben is, de napvilágot lát a *Kassák Lajos Emlékkönyv*, a Kassák Lajos születésének centenáriuma

alkalmából rendezett tudományos ülésszak és költői találkozó anyagából.)

Az „arctalan nemzedék” fellépésének sajátos, fáziskésésekkel terhelt történetét mindenestre szemléletesen példázza, hogy a *jelenlét-revü* megjelenésére is csak hosszas hadakozás után, akkor kerülhet sor, amikor a Jelenlét jelenlétét már maguk az érintettek sem tartják igazán időszerűnek. A nemzedék elismert elméleti szakembere még a jelenlét jogosultsága melletti érveit próbálja sorakoztatni, miközben az antológiában szereplők számára már nem elegendő cél a lehetőség megteremtésének, a fiatal irodalom másságának vagy a hasonlóan gondolkodók szövetkezésének egyszerű felmutatása. Avangárd kísérleteit szinte mindegyikük igyekszik első kötetében közreadni, azután a legváratlanabb irányváltásokat is vállalva, újabb és újabb irányzatok és beszédmódok felé fordul. A nyolcvanas évek közepétől szinte valamennyiüknek érzékelnie kell, hogy ez az irodalom iránti elkötelezettség és az irodalmi önkiteljesítésbe vetett hit a továbbiakban nemzedéki keretek között már nem, legfeljebb individuális formában lehetséges.

„Vagy az akkori jelen idő csapott be bennünket – mondja Zalán Tibor már idézett, 1988-as visszaemlékezésében –, vagy az eltelt tíz év rontotta el a társaságot, ki tudja. Sokkal többet gondoltam akkor felőlünk, sokkal több esélyt adtam akkor magunknak. Ma már félek, hogy az akkori robbanás nem volt egyéb nagy pukkanásnál, csak mi közelről szemléltük.”

(*Párhuzamos pályaképek*) Az *Állóháború*, a „kováts!” – *jelenlét-revü* és főként a *Ver(s)ziók* megjelentetése, hamarosan bizonyossá válik, egy „nagy generáción” túli, „kis generáción” ineni, arctalannak, békeviseltnek vagy köztesnek nevezett nemzedék demonstratív színrelépése. Nagy valószínűséggel az utolsó olyan nemzedék, amely még hitt, hihetett az irodalom társadalomalakító, életjobbító szerepében és amely az írói hivatást mint feltétlenül követendő, kivételes életcélt jelölte, jelölhette meg a maga számára. Tagjai szinte monomániás eltökéltséggel nagy írók akarnak lenni, az irodalom kínálta legkülönbébb irányzatokban, műfajokban és beszédmódokban kívánják kipróbálni magukat. Önmaguk és a külvilág számára is bizonyítani akarják, hogy ők a legváltozatosabb vagy legellentétebb műformában is képesek megszólalni. A (neo)avangárd hangütés ennek a többszólamúságnak csak egyik, méghozzá kezdeti eleme pályájukon. Két példa (két rövid pályakép) ennek igazolására.

Petőcz András 1983-ban, mindenki meglepetésére, bejelentí kizárását a Jelenlét szerkesztőségéből, ami egyszerűen a lap megszűnését is jelenti. (A három esztendő történelmi világossá tették számára, hogy ekkorra a lap eredendő vállalását – a jelenlét, a másság és az elkülönöződés megmutatását – teljesítette.) Petőcz pályájának kezdetén először Ady modorában szólal meg; megszólalásának legfőbb motiváló ereje az én- vagy önfelmutatás elhivatottságának kényszere. A hetvenes-nyolcvanas évek, minden szempontból átmenetinek tekinthető időszakát azután avantgárd-szituációként éli meg. Előbb a kassági aktivizmus-expresszionizmus nyomdokain haladva, az úgynevezett kiáltás-típusú avantgárd radikalizmusának hagyományát folytatja (*Betűpiramis* és *Önéletrajzi kísérletek*: 1984), majd azt szűkösen érezve, a Tamkó Sírátó Károly nevéhez fűződő glogoizmusához és dimenzionizmusához, valamint a nyolcvanas évek hazai és külföldi neoavantgárd törekvéseihez kapcsolódik. Elsősorban Erdély Miklós és a Magyar Műhely triászának hatására, érdeklődése fokozatosan az úgynevezett jel-típusú avantgárd, a vizuális és akusztikus szövegirodalom felé fordul. (*A jelentés nélküli hangsor* és *Non-figuratív*: 1988-1989.) (Mind a négy, avantgárd jegyében fogant kötet anyaga jóval korábban együtt van, s éveket vár a megjelenésre.)

1987. június 27-én, a hadersdorfi találkozón elmondott beszédével azután nyilvánosan elhatárolódik a Magyar Műhely legújabb, az elektronikus, a médiumorientált irodalom felé forduló törekvéseitől. Hiába kiáltják ki a hazai (neo)avantgárd vezéregyéniségének, a nyolcvanas évek közepétől egyre erősödő elvi megfontolásai és gyakorlati vonzalmai alapján mind kevésbé tud azonosulni a mozgalom fokozódó médiumorientált radikalizmusával. Költészete ekkor már egyszerűen marad az avantgárd köreiben belül, és kerül azokon kívül. Egyszerre valószínűsíti meg avantgárd tevékenysége kiteljesítését és annak meghaladását. Mind a legújabb költészeti törekvések, mind a saját pályája szempontjából, sajátosan közties, avantgárdon „túli” és posztmodernen „innen” pozíciót foglal el.

Az évtized végén, a pálya újabb látványos fordulataként, a klasszikus vagy esztéta modernség hagyományos formáit és személyes-meditatív hangvételt fedezi fel, s eljut egészen a szonettforma vállalásáig (1990-1995), hogy végül annak mintegy folytatásaként – többek között Weöres Sándor, Tandori Dezső és Orbán Ottó ösztönzésére – az irodalmi-zenei variációk, parafrázisok,

pastiche-ok alak- és stílussokszorozásának posztmodern gesztusait mutassa fel (1996-2000). Az utóbbi időben a költészeti munkáiban egyre erőteljesebben jelen lévő epikusság prózai munkásságának kiteljesítését eredményezi (szinte évente jelentkezik új novellafüzérrel, kisregénnyel vagy regénnyel).

S ha Zalánnal kezdtük, fejezzük is be vele, mint a nemzedék névadójával és egyik vezető egyéniségével. Zalán lírai alkatát és költészetét szinte a kezdetektől fogva a „radikális eklekticizmus” legendája övezi. Első verseskötönyve, az 1980-as *Földfogyatkozás* még népies-szürrealis hangot szóltat meg, hogy nem kis megrökönyödést keltve, négy évvel később avantgárd hosszúversekkel és vizuális szövegköltészeti munkákkal jelentkezzék (*Álom a 403-as demokráciában*; *Opus No. 3: KOGA*). A kritika ekkor el is kereszteli és el is könyveli a „népies Kassáknak”. Az 1986-os és néhány *akvoarell*ben már ő is új érzékeny, új klasszicista vagy neokonzervatív hangot üt meg; a drasztikus formabontás után az új romantikus anyagkezeléssel próbálkozik.

Költői fordulata, első között, éppen a pálya- és nemzedéktárs, Petőcz András figyelt érzékeny – nem melleleg: önvalomással felérő – kritikájában. Zalán kötetének különlegességét abban látja, hogy az „egyszerre modern és konzervatív, avantgárd és »avantgárd utáni«... Zalán Tibor a beatkorszakkal indult lázadó avantgárd utolsó, jelentős »mohikánja«, aki, miközben teremti az avantgárdot, túl is lép rajta, ilyen módon egyazon pillanatban lesz idejétmúlt és hangsúlyosan korszerű... Az és néhány *akvoarell* a lázadó avantgárdon túli állapotról is tudósít, egyfajta »új érzékenység«, új klasszicizálódás jegyében. Kétségtelen, hogy az avantgárd felütésének visszahatásaként egy neokonzervatív hullám is megjelent az irodalomban és a művészetekben, amelynek képviselői kiváló alkotásokban »nyúlnak vissza« az avantgárd előtti irányzatokhoz. Ennek eredménye a neorealizmus precízen kidolgozott, vagy a neosecesszió hangsúlyosan szép képei, festményei; és ezzel együtt a művészetben újra hangsúlyosak lettek a hagyományos emberi fogalmak, igényként ismét feltűnt a *harmónia*. A neokonzervatív hullám érdekessége, hogy ebben is az egykori avantgardisták hoztak újat, azok, akik tudomásul vették, önmagukban *megélték*, leküzdötték az avantgárdot.”

Zalán első pályaszakaszának mintegy lezárásaként, az 1988-as, *Hagyj még, idő!* című kötet a számvetés szándékával készül. „Hogy mit hagyok el?”

– mondja a szerző ez év novemberi vallomásában – Nyilván az ifjúságot, amely ornamentika, hevület, kivagyiság, bátorság, harsányság, cviderség, romantika, vér, ölelés, kocsmá, vörösbor minden második sorban, csavargás, halálközelség – mindent úgysem lehet elsorolni... Kimentek az édeskes ízek a számból, szememből azok a felragyogások, amelyekre egész eddigi költészetemet építettem.”

Az 1989-es *Borús reggeli üzenetek*, ennek megfelelően, *Válságltra* alcímmel lát napvilágot, amit azután újra négyévi költői elhallgatás és elbizonytalanodás követ. Zalán ekkor már a Kortárs versrovatát vezeti, majd egyszerűen fogja magát s kivonul az irodalmi életből. Csak a kilencvenes évek közepe táján tér vissza, egészen más költői alapállással és prózai, valamint drámai munkásságának kiteljesítésével (*Papírváros I-II.: 1998-2002; Azután megdöglünk*: 2004).

Nem csoda, ha a költői pályát monografikus igénygel első ízben feldolgozó, de abban elsősorban az avantgárd jegyekre figyelő tanulmánykötet szerzője, H. Nagy Péter, áttekintésének előszavában maga is mentegetőzésre kényszerül, mondván, „nem tartom kizártnak, hogy egy ideális Zalán-monográfiának legalább három részből kellene állnia. Az egyik valóban a szerző műveinek az avantgárdhoz való viszonyát tárgyalhatná; a másíknak azonban feltétlenül szembe kellene néznie a zaláni poétika utómodern komponenseivel; míg a harmadik e kettős horizontból kiindulva a költői teljesítményt az Oravecz–Petri–Tandori háromszög kontextusában értelmezhetné.” (H.N.P.: *Orfeusz feldarabolva. Zalán Tibor költészete és az avantgárd hagyomány*, FISZ, Bp., 2003.)

Valójában, persze, ennek az ideális monográfiának nem is három, hanem háromszor három részből kellene állnia. Mindhárom műnemben tisztáznia kellene a szerzőnek az avantgárdhoz, a klasszikus vagy esztéta modernséghez és a posztmodernhez való viszonyát és e viszonynak a konkrét művekben megmutatózó eredményeit.

Az arctalan nemzedék képviselői a magyar irodalom történetének egy olyan korszakában alkotnak, amikor radikális gyorsasággal torlódnak egymásra különféle irodalmi és irodalomtudományi irányzatok és iskolák. Pályájuk és fogadtatásuk alakulástörténete ezért is kívánna az eddigieknél alaposabb és körültekintőbb vizsgálatot.

II. Tanulságok (következtetések levonásához szélesebb körű elemzésre volna szükség)

1. Az ún. arctalan nemzedék fontos szerepet tölt be a (poszt)modern magyar irodalmi paradigmavál-

tásban a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveinek fordulóján.

2. A nemzedék tagjai, pályájuk kezdetén, nem feltétlenül belső meggyőződésből, mint inkább megfelelő orientációs pontok, személyek, alkotótársak hiányában fordulnak, szükségszerűen az avantgárd klasszikus és kortársi példáihoz és személyiségeihez.

3. Egyértelműen avantgárdnak tekinthető korszakuk nagyon rövid ideig tart; a nyolcvanas évek közepe táján lezárul.

4. Tevékenységüket alapvetően a nemzedéki fellépés demonstrálása vezérli, a meglévő irodalmi intézményrendszerrel szembeni másság és elkülönböződés felmutatása motiválja.

5. Ösztönzést elsősorban Kassák Lajos aktivizmusából-expresszionizmusából és Tamkó Siráto Károly glogoizmusából-dimenzionizmusából, illetve a párizsi Magyar Műhely vizuális-akusztikus költészeti törekvéseiből merítenek.

6. Tevékenységükben az évtized közepétől a nemzedéki fellépés szempontjának fontossága háttérbe szorul, az individuális pályaeépítés szempontja kerül előtérbe.

7. Az individuális pályaeépítést premodern-modern-posztmodern, illetve avantgárd, klasszikus vagy esztéta modern és posztmodern jegyek egyformán és együttesen jellemzik.

8. Az arctalan nemzedék alakulás- és fogadtatástörténetét a kellő elméleti megalapozottság és felkészültség hiánya nagy mértékben befolyásolja.

Csak egyetérteni lehet Deréky Pállal, aki Aczél Géza Kassák-monográfiájának megjelenése kapcsán a következő önkritikus megállapítást teszi az It 2000/2-es számában:

„Én is részese vagyok annak, hogy nem hoztuk létre a magyar avantgárd irodalom leírásának (a magyar izmusok poétikájának) és a művek interpretálásának a nyelvét.”

Üdítő kivétel a korból:

Szombathy Bálint: *A konkrét költészet útjai I-III.*, Új Symposion, 1977/146-149. sz. melléklet

Jóval későbből(!):

Martos Gábor: *Kép(es) költészet. Kísérleti irodalmi olvasó- és kézikönyv*, Patriot Kiadó, Sopron, 1995.

Nagy Pál: *Az irodalom új műfajai*, Budapest, 1995.

L. Simon László: *Konkrét költészet – konkrét vers*, Budapesti Jelenlét, 1997-1998 tél, 42-66.

Bujdosó Alpár: *Avantgárd (és) irodalomelmélet*, Magyar Műhely, Budapest-Párizs, 2000.